

СТИЛИСТИКА СОВРЕМЕННОГО ДИСКУРСА: ТЕНДЕНЦИИ И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

А. А. Барковіч

г. Мінск, Беларусь

ПАНЯЦЦЕВЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ДЫСКУРСУ

З сярэдзіны ХХ ст. адсутнасць сур'ёзных адкрыццяў у структуры мовы не пакінула навукоўцам выбару – без уліку дыскурсіўнай спецыфікі маўлення працэс сістэматызацыі ведаў аб мове ўжо проста не выклікае даверу. Складана ўявіць сучаснае мовазнаўства без тэрмінаў *дыкурс*, *камунікацыя*, *інфармацыя* – гэта ўжо была б не навука, а схаластыка, «навука для навукі». Дыскурсіўная парадыгма, ствараючы эфектыўны інструментарый практычна для любых моўных даследаванняў, як нельга лепш прыйшлася да месца і ў вывучэнні тэхнічна-апасродкаванай камунікацыі [1]. Так ці інакш, без кантэкстуальна-маўленчай універсальнасці і грунтоўнасці дыскурсу сучаснае мовазнаўства было б істотна абмежаваным.

У тэксце раздзела «Азначэнне дыскурсу» гурӯ расійскага дыскурсу У. І. Карасіка (2002) на 13 старонках сустрэліся 42 прозвішчы аўтараў, якія прама ці ўскосна ўдзельнічалі ў фарміраванні паняцця: В. фон Гумбальт; Хаймс; Дзюранці; Каравулаў; Ліхачоў; Сцяпанаў; Бенвеніст; Шлемброк; Стабс; Серыё; Сасюр; Кастамараў і Бурвікова (разам); Макараў; Данілава; Чарняўская; Руберт; Аруцёнава; Мыркін; Гаспараў; Барбацько; Карасік; Сірацініна; Сцернін; Купіна; Дзяменцьеў; Шмялёва; Сядоў; Шахоўскі, Сарокін і Тамашава (разам); Халіпаў; Водак; Гофман; Бернстайн; Клюкканаў; Снітко; Ходж і Крэс (разам); Багдасар'ян; Гальперын; Халідэй [2].

У Т. І. Бельскай на трох старонках артыкула ад 2009 г. «Яшчэ раз аб азначэнні дыскурсу» сустрэлася ўжо 21 прозвішча даследчыкаў дыскурсу, многія з якіх не былі ўзгаданы У. І. Карасікам у 2002 г.: Пяшо; Касцюшкіна; Серыё; Бухарава; Алефірэнка; Гурачкіна; Карасік; Трошына; Дымарскі; Прохараў; Камарова; Сядоў; Макараў; Мілавідаў; Лазоўская; ван Дэйк; Сцяпанаў; Дзем'яноў; Барбацько; Пузыроў; Чудзінаў [3]. Сказаць, што рознагалоссе меркаванняў наконт *дыскурсу* ўражвае, – не сказаць нічога. Безумоўна, калі прымаць да ўвагі выказванні аб дыскурсе англамоўных замежных лінгвістаў (вельмі многае не перакладалася і не перакладаецца ні на беларускую, ні на ўкраінскую, ні нават на рускую мову), спіс будзе ў многа разоў большы.

Канцэпцыя разгляду дыскурсу ў шырокім паняццевым аб'ёме мае глыбокія карані як ў еўрапейскім і амерыканскім, так і ў расійскім мовазнаўстве. З найбольш аўтарытэтных меркаванняў неабходна адзначыць пазіцыю А. А. Кібрыка: «Рэальнае моўнае ўзаемадзеянне ў сучаснай лінгвістыцы звычайна называецца *дыкурсам*. Дыкурс – гэта адзінства працэсу моўнай актыўнасці і яе выніку, г. зн. тэксту. Дыкурс уключае ў сябе тэкст як складовую частку. Тэкст – статычны аб'ект, які ўзнікае ў ходзе моўнай дзейнасці.

Гэта можа быць пісьмовы тэкст, г. зн. паслядоўнасць графічных знакаў, а можа быць і вусны тэкст – акустычны сігнал, які можа быць зафіксаваны, напрыклад, на магнітным носьбіце. Дыскурс акрамя самога тэксту ўключае таксама працэсы яго стварэння і разумення, якія разгортваюцца ў часе» [4, с. 4].

У падыходзе А. А. Кібрыка вызначаецца ўпэўненая інкарпарацыя дыскурсіўных даследаванняў у тэорыю мовы. Разам з тым аўтар адзначае недастатковую ўвагу лінгвістаў да дыскурсу: «Дыскурсіўны аналіз, будучы раўнапраўным кампанентам *тэорыі* мовы разам з фаналогіяй, марфалогіяй і сінтаксісам, значна адстае ад гэтых дысцыплін па ступені распрацаванасці і засвоенасці» [4, с. 5].

Відавочна глыбокая сувязь дыскурсу з прыкладной лінгвістыкай: са з’яўленнем сферы камп’ютарна-апасродкаванай камунікацыі, прыкладных метадык новага пакалення – корпусных, статыстычных, інтэрнэт-абумоўленых – з’явілася і рэальная магчымасць забяспечыць значную частку дыскурсіўнай метадалогіі тэарэтычным метамоўным апаратам. Несумненна, такая практыка мае значны патэнцыял для экстрапаляцыі лінгвістычных дасягненняў у іншыя прыкладныя сферы гуманітарнага профілю. Пры гэтым шматаспектная і малазалежная ад штучных абмежаванняў і канонаў як структуралізму, так і генератывізму сфера камп’ютарна-апасродкаванага дыскурсу дазваляе творча выкарыстоўваць перавагі дыскурсіўнага падыходу да аб’ектыўнай рэпрэзентацыі маўлення [5].

Даследчыкі дыскурсу падкрэсліваюць высокую метамоўную каштоўнасць сучаснага дыскурсу: «З пазіцыі лінгвістыкі маўлення *дыскурс* – гэта працэс жывых вербалізуемых зносін, які характарызуецца мноствам адхіленняў ад кананічнай пісьмовай мовы, адкуль увага да ступені спантаннасці, завершанасці, тэматычнай звязнасці, зразумеласці гутаркі для іншых людзей» [2, с. 193]. Спектр лінгвістычных абагульненняў дыскурсу можа быць вельмі шырокім: «*Дыскурс* уяўляе сабой з’яву прамежкавага парадку паміж маўленнем, зносінамі, моўнымі паводзінамі, з аднаго боку, і фіксаваным тэкстам, які застаецца “ў сухім астатку” зносін, з іншага боку» [2, с. 192].

У парадыматычным апісанні структуры дыскурсу вялікую ролю адыгрываюць стэрэатыпы, якія ўжо склаліся: напрыклад, Л. С. Бейлінсон вылучае наступныя падыходы да вывучэння дыскурсу:

- 1) з пазіцыі сацыялогіі і сацыялінгвістыкі важна вызначыць, хто арганізуе зносіны і ўдзельнічае ў іх (сацыяльны параметр);
- 2) з пазіцыі прагмалінгвістыкі і камунікатыўнай тэорыі неабходна высветліць, як ажыццяўляюцца зносіны (прагматычны параметр);
- 3) з пазіцыі семантычнай тэорыі высвятляецца, пра што ідзе гаворка (семантычны параметр);
- 4) з пазіцыі структурнай лінгвістыкі патрабуецца ахарактарызаваць моўныя спосабы выказвання сэнсу ў выказваннях, якія складаюць той ці іншы дыскурс (фармальна-моўны параметр) [6].

Тым не менш, розніца ў падыходах не выключае іх арыентацыі на камунікацыйны сінкрэтызм моўнай практыкі. Падобныя ўніверсальныя тыпалогіі ахопліваюць шырокі спектр металінгвістычных прыярытэтаў: і са-

цыялінгвістыку, і прагмалінгвістыку, і «семантычную тэорыю», і структурную лінгвістыку. Класіфікацыі такога кшталту часта з'яўляюцца адкрытымі і «аўтарскімі». Так, прыведзены шэраг можа быць арганічна дапоўнены высокаактуальным сёння *інтэрдyscyплінарным* падыходам: сінкрэтычнасць камп'ютарна-апасродкаванага дыскурсу відавочна сумяшчальная з мультыінструменталізмам сучаснай навукі. У разгледжаным металінгвістычным абагульненні камунікацыйная спецыфіка інтэрпрэтуецца ў семіятычным ключы праз прызму моўных адносін:

- семантычных, паміж знакам і рэчаіснасцю;
- прагматычных, паміж знакам і «інтэрпрэтатарам»;
- сінтаксічных, паміж уласна знакамі;
- сігматычных, унутраных адносін паміж зместам і формай знака [6].

Па меркаванні У. Чэйфа і Д. Танен, сярод падыходаў да вывучэння дыскурсу ў кантэксте *дыскурс-аналізу* неабходна вылучаць шэсць «асноўных»:

- тэорыя маўленчых актаў;
- прагматыка;
- этнаграфічная камунікацыя;
- інтэракцыйная сацыялінгвістыка;
- маўленчы аналіз;
- варыятыўны аналіз [7].

Аналагічных поглядаў прытрымліваецца і Д. Шыфрын: згодна з яе поглядамі «... дыкурс – гэта выказванні» [8, р. 39], а *выказванні*, у сваю чаргу, разглядаюцца як «... адзінкі маўленчай прадукцыі... якія інтэграваны ў кантэкст» [8, р. 41]. Яшчэ большую «свабоду позіркаў» адлюстравалі П. Серыё, аб'яднаўшы ў адной класіфікацыі з васьмі элементаў канцэптуалізацыю *дыскурсу* ў Ф. дэ Сасюра, Э. Бенвеніста і мноства іншых «выкарыстанняў» [9, с. 26–27].

Праблемы феноменалагічнай эксплікацыі *аб'екта* дыскурсу фіксуюцца сістэматычна: «Існуе вялікая разнастайнасць жанраў дыскурсу, і ў дадзеным даследаванні мы не імкнуліся ахапіць увесь гэты дыяпазон. Гэта і нерэальна – дыкурс мае настолькі многа абліччаў, што можна, перафразуючы вядомае выказванне Н. Д. Аруцюнавай, сказаць, што дыкурс – гэта жыццё, пагружанае ў маўленне... Не існуе пакуль адзінай тэорыі дыскурсу, здольнай ахапіць увесь універсум дыкурсійнай разнастайнасці» [4, с. 36].

Не менш важнай праблемай прызнаецца фактар *суб'ектнай* абумоўленасці дыскурсу. У гэтай сувязі суб'ектны бок камунікацыйнага працэсу залежыць ад самастойнасці і актыўнасці ўдзельнікаў: «... праблема суразмоўцы заключаецца не толькі ў пэўным асэнсаванні фрагмента дыскурсу. Тое, што будзе тлумачыцца, павінна быць створана спачатку праз узаемадзеянне – перш чым інтэрпрэтацыя можа распачацца. Дзеля гэтай мэты гаворачыя павінны заручыцца супрацоўніцтвам з іншымі і актыўна імкнуцца да стварэння камунікацыйнай задзейнічанасці» [10, р. 206]. Не менш важнай з'яўляецца *комплекснасць* дыкурсійнага аналізу маўлення:

«... у адрозненне ад кінастужкі, мова, як правіла, складаецца не з асобных, нязвязаных сказаў, а, наадварот, з узаемна дэтэрмінаваных, арганізаваных, *кагерэнтных* груп сказаў. Мы разглядаем такія ўзаемазвязаныя, структураваныя сукупнасці сказаў як *дыскурс*» [11, р. 681].

Складанасць *структурнай* арганізацыі дыскурсу перастала быць таямнічай дастаткова даўно, пра гэта пісаў, у прыватнасці, вядомы даследчык дыскурсу М. Пяшо яшчэ ў сярэдзіне ХХ ст: «... дыскурс як тэкставая рэальнасць не ўяўляе сабой арганічнага адзінства на нейкім адным узроўні, якое можна было б устанавіць, зыходзячы з самога гэтага дыскурсу... усякая асобная форма дыскурсу з неабходнасцю адсылае да шэрага яго магчымых форм» [12, с. 331].

Дыяхранічны кантэкст метамоўнага выкарыстання лексемы *дыскурс* абумоўлены яшчэ лацінскім *дыкурсам* – ‘бег туды і сюды, бег вакол’, пасля французскім – ‘размова’ [13]. Запасычыўшы лацінскую лексему *discursus* з французскай мовы ў бліжнім да сучаснага выглядзе *discours*, з XIV ст. у англійскай мове пад *дыкурсам* разумелі ‘вуснае або пісьмовае маўленне’:

«*Bid me discourse, I will enchant thine ear,
Or, like a fairy, trip upon the green,
Or, like a nymph, with long dishevell'd hair,
Dance on the sands, and yet no footing seen:
Love is a spirit all compact of fire,
Not gross to sink, but light, i will aspire...*»
(У. Шэкспір. «Венера і Адоніс»).

Важным сведчаннем развіцця семантыкі *дыскурсу* стала асэнсаванне структуры мовы ў лекцыях Ф. дэ Сасюра («Курс агульнай лінгвістыкі»). Уласна, змест лекцый настолькі актуальны, што з невялікімі карэкціроўкамі мог бы стаць асновай сучаснага падручніка, хоць, напрыклад, тэрмін *дыскурс* у інтэрпрэтацыі Ф. дэ Сасюра – «... “*аратарскае маўленне*” (=франц. *discours*)» [14, с. 52] – за сто апошніх гадоў, дзякуючы даследаванням маўлення, істотна дабавіў у аспекце тэрміналагічнасці. Вядомае з XIV ст. значэнне *дыскурсу* ‘працэс разумення, асэнсавання, абдумвання’ з поспехам развіваецца ў сучасным мовазнаўстве як ‘працэс маўлення’.

З сярэдзіны ХХ ст. *эмпірычнасць* дыкурсійнай парадыгматыкі, ствараючы эфектыўны інструментарый практычна для любых моўных даследаванняў, выступае ўплывовым фактарам тэарэтычнага асэнсавання камунікацыі. Сёння можна канстатаваць высокую дыверсіфікацыю лінгвістычнай метадалогіі, дыскусійнасць метамоўнай ідэнтычнасці дыскурсу. Характэрнай з’яўляецца рэфлексія Т. ван Дэйка: «У ранняй лінгвістыцы тэксту (і дагэтуль сярод некаторых лінгвістаў-дыкурсолагаў) прынята адрозніваць *дыскурс* і *тэкст*. У гэтым выпадку *дыскурс* прывязваецца да актуальнага сацыяльна рэалізаванага тэксту або маўлення, тэкст – да абстрактнай (граматычнай) структуры. Такія разыходжанні пры аналізе дыскурсу абумоўлены добра вядомымі адрозненнямі паміж *мовай/маўленнем*

і кампетэцыяй/выкананнем у структурнай і генератыўнай лінгвістыцы. Тады *дыскурс* разглядаецца як адзінка выкарыстання мовы або выканання (маўлення), а *тэкст* – як абстрактная тэарэтычная адзінка (як іменнае словазлучэнне, клаўза або сказ), якая належыць да рэальнасці абстрактнага лінгвістычнага ведання (*кампетэнцыі*) ці моўнай сістэмы (*мовы*). Хоць гэта аб'ектыўна, я больш не выкарыстоўваю такое размежаванне. У сучасным, мультыдысцыплінарным дыскурс-аналізе гэта прыводзіць да празмернай блытаніны ці абсалютызацыі – дыскурсіўныя даследаванні сёння ў асноўным аналізуюць дыскурсы як формы моўнага выкарыстання. Такая факусіроўка на канкрэтным дынамічным моўным выкарыстанні не азначае, што тэарэтычны аспект сам па сабе з'яўляецца менш абстрактным. Як лінгвісты робяць высновы аб граматычных рысах на падставе актуальных вербальных выказванняў, так і дыскурс-аналітыкі апісваюць, напрыклад, жэсты, інтанацыю, паўзы, выпраўленні, графічнае афармленне, структуру выказвання, метафары, абароты, паслядоўнасць злучэнняў і г. д.» [15, р. 194]. Аднясенне тэксту да моўных абстракцый сапраўды не адпавядае рэаліям моўнага функцыянавання, хоць у прыватных даследчых мэтах і ў асобных выпадках, напрыклад пры даследаванні прэцэдэнтных тэкстаў, дапушчальнае.

Камунікацыйны характар дыскурсіўнай парадыгматыкі – адна з найбольш тыповых яе ўласцівасцей: «Асноўны сэнс тэрміна *дыскурс*, як гэта прынята вызначаць сёння і як гэта ў асноўным адбываецца ў большасці сацыяльна арыентаваных дыскурсіўных даследаваннях, – спецыфічная камунікацыйная падзея. Такая камунікацыйная падзея з'яўляецца комплекснай, адбываецца пры ўдзеле некалькіх дзеючых асоб, з выкананнем роляў прамоўцы/пісьменніка і слухача/чытача (плюс удзельнікаў з іншымі ролямі, такімі як *назіральнік* ці *выпадковы слухач*), камунікацыйна-задзейнічаных, у спецыфічным атачэнні (*час, месца, абставіны*), базіруецца на іншых кантэкстных даных. Такі камунікацыйны акт можа быць вусным ці пісьмовым, у вуснай форме звычайна суправаджаецца камбінацыяй вербальных і невербальных сродкаў (*жэстаў, мімікі* і г. д.)» [15, р. 194].

Адсутнасць прэзентацыі *дыскурсу* ў большасці тэарэтычных апісанняў мовы сведчыць не столькі аб яго авангарднасці, колькі аб яго метамоўнай дынаміцы. Сучасная актуалізацыя дыскурсіўнай семантыкі з'яўляецца рэлевантнай у шэрагу аспектаў. Так, у гуманітарным аспекце ў спектры дыскурсіўных адносін вызначаецца істотная значымасць асабовацэнтрычных, ці *антрапацэнтрычных*, адносін. З пункту гледжання *кагнітыўна-семіялагічных* асноў камунікацыі *дыскурс* увасабляе маўленчую дзейнасць. Навуковая інтэрпрэтацыя дыскурсіўнай парадыгмы з'яўляецца практычна неабмежаванай, захоўваючы, тым не менш, лінгвістычную арыентацыю. Пры гэтым сучаснае разуменне паняцця *дыскурс* улічвае важнейшыя параметры метаапісання сацыякультурнай практыкі: у арбіце дыскурсу знаходзяцца не толькі вынікі маўленчай дзейнасці – тэксты, але і абставіны рэалізацыі мовы. Дыскурс, такім чынам, – гэта маўленчая дзейнасць,

разгорнутая ў часе і прасторы, абумоўленая шырокім экстралінгвістычным кантэкстам і камунікацыйнай спецыфікай [16, р. 64]. Сістэмны характар даследавання сучаснай маўленчай практыкі абумоўлівае сінтэтычнае развіццё дыскурсалогіі – значныя рэзервы, назапашаныя ў інтэрдyscyплінарнай навуковай дзейнасці, абапіраюцца, у тым ліку на сацыякультурны і прыкладны патэнцыял дыскурсу.

Канцэпцыя разгляду дыскурсу ў шырокім паняццевым аб'ёме мае глыбокія карані як ў еўрапейскім і амерыканскім, так і ў айчынным мовазнаўстве. Дыкурс – гэта адзінства працэсу моўнай актыўнасці і яе выніку, г. зн. тэксту. Сёння са з'яўленнем фармату камп'ютарна-апасродкаванай камунікацыі, прыкладных метадык новага пакалення – корпусных, статыстычных, інтэрнэт-абумоўленых – з'явілася рэальная магчымасць забяспечыць значную частку дыкурсійнай метадалогіі тэарэтычным метамоўным апаратам. Пры гэтым шматаспектная сфера сучаснай лінгвістыкі дазваляе творча выкарыстоўваць перавагі інтэрдyscyплінарнага падыходу да аб'ектыўнай рэпрэзентацыі маўлення. Сістэмны характар даследавання сучаснай маўленчай практыкі абумоўлівае сінтэтычнае развіццё дыскурсалогіі – значныя рэзервы, назапашаныя ў інтэрдyscyплінарнай навуковай дзейнасці, абапіраюцца у тым ліку на сацыякультурны і прыкладны патэнцыял дыскурсу.

ЛІТАРАТУРА

1. Барковіч, А. А. Лінгваінфармацыйная спецыфіка камп'ютарна-апасродкаванага дыскурсу / А. А. Барковіч. – Мінск : БГУ, 2015. – 304 с.
2. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Бельская, Т. И. Еще раз об определении дискурса / Т. И. Бельская // Альманах современной науки и образования : в 2 ч. – Тамбов : Грамота, 2009. – № 8 (27). – Ч. II. – С. 20–23.
4. Кибрик, А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / А. А. Кибрик ; Ин-т языкознания РАН. – М., 2003. – 90 с.
5. Баркович, А. А. Методологический аспект изучения компьютерно-опосредованного дискурса / А. А. Баркович // Вестн. Нижегород. гос. лингвист. ун-та им. Н. А. Добролюбова. – 2015. – № 30. – С. 38–48.
6. Бейлинсон, Л. С. Функции институционального дискурса / Л. С. Бейлинсон // Вестн. Иркут. лингвист. ун-та. Сер. Филология. – 2009. – № 3. – С. 142–147.
7. Chafe, W. The Relation between Written and Spoken Language / W. Chafe, D. Tannen // Annual Review of Anthropology. – 1987. – Vol. 16. – P. 383–407.
8. Schiffrin, D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p.

9. *Seruo, P.* Как читают тексты во Франции : вступ. ст. / П. Серуо // Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса : сб. науч. ст. – М. : Прогресс, 2002. – С. 12–53.
10. *Gumperz, J.* Discourse strategies / J. Gumperz. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1982. – 225 p.
11. *Jurafsky, D.* Speech and Language Processing. An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics and Speech Recognition / D. Jurafsky, J. H. Martin. – 2nd ed. – Harlow : Pearson Prentice Hall, 2009. – 988 p.
12. *Пешё, М.* Контент-анализ и теория дискурса : пер. с франц. / М. Пешё // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 302–337.
13. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/index.php?search=pager>. – Date of access: 30.03.2016.
14. *Соссюр, Ф. де.* Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1977. – С. 31–273.
15. *Dijk, T. A. van.* Ideology: A Multidisciplinary Approach / T. A. van Dijk. – London : Sage, 1998. – 374 p.
16. *Barkovich, A.* Informational Linguistics: The New Communicational Reality / A. Barkovich. – Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2020. – 271 p.

О. М. Долженкова
г. Минск, Беларусь

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ СТРУКТУРЫ В НАУЧНОМ ТЕКСТЕ

Пространственно-временная (П-В) структура текста – это сегмент семантики, который отражает пространственные и временные параметры (т.е. структуру и динамику) представленной в тексте модели действительности. Структурно-смысловым элементом П-В структуры мы считаем хронотоп как сегмент семантики текста, отображающий пространственные и временные параметры одного из описываемых в тексте референтных центров. Соответственно, количество хронотопов в тексте обусловлено количеством отображаемых референтных центров.

Характеристики отдельных хронотопов и П-В структуры в целом выясняются при анализе составляющих их элементов, связей между ними и динамики изменения этих элементов и связей. Для комплексного анализа П-В структуры текста учитывается состав субъектов текста (т.е. вычленяются основные элементы описываемой ситуации), видовременная отнесенность предикатов, а также весь набор разноуровневых языковых средств, имеющих пространственное и временное значение в той или иной степени выраженности (эти средства мы называем П-В маркерами).